

FESTES DE HIVERN



L'hivern

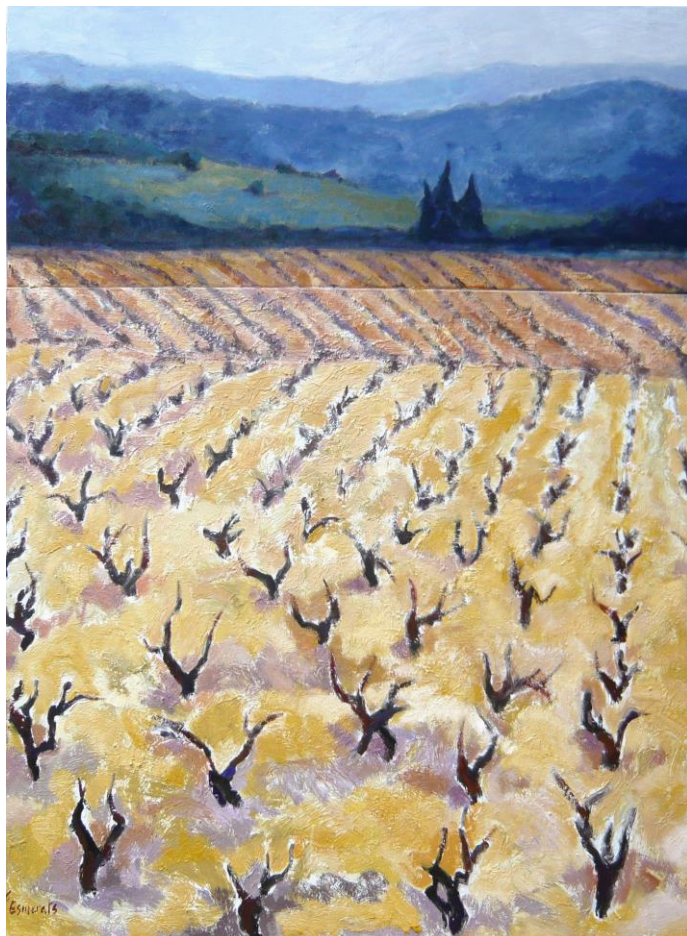
Ja arriba l'hivern!
Tot ell va vestit:
de neu i de glaç,
de boira i de nit.

Asseca les flors
i el fred fa venir
el nas m'ha pintat
de color de vi.

Jo em poso l'abric
i vaig tot tapat:
no vull esternuts,
no vull refredats.



Bofill, Puig i Serra



Bellesa de la vinya en aquesta hora crua
d'hivern, bellesa en veure-la tan
perfectament nua.
Pura geometria:
exactes les distàncies -jo diria-
que, vista des de lluny, entre corrua
i corrua de ceps, van dibuixant-se,
espais per on devotament avança
el meus esguard, sempre àvid de bellesa.
Vinya hivernal, quanta delicadesa!

Antoni Massanell i Esclassans

1.1. LES FESTES DE NADAL

El solstici d'hivern marca el inici d'un nou cicle i adquireix una extraordinària importància ritual i cerimonial en moltes cultures.

És el temps en el qual disminueix considerablement l'activitat vegetal i humana. La vida al camp és com adormida, el fred omple camps i carrers i els pagesos fan les feines de complement. En aquestes circumstàncies l'home té més temps per a la vida familiar a l'escalfor de la llar, al mateix temps que celebrava cerimònies i ritus de fertilitat dedicats a la vegetació perquè es revifi la terra i doni fruits.

El cicle de Nadal comprèn des de la Immaculada fins a Reis, passant per Santa Llúcia, Sant Esteve, els Sants Innocents i Any Nou.

El seu antecedent directe serien les “Saturnals” romanes, festes celebrades en honor de Saturn, déu de les llavors soterrades, de l'abundància i de la felicitat.

El cristianisme va reconvertir la festa pagana del “Natalis Invicti”, que celebrava el naixement de l'Invicte Sol, encarnat en la figura de l'Emperador, celebrant el mateix dia el naixement del Messies.



Amb el temps les festes nadalenques s'han anat enriquint progressivament tot i incorporant una sèrie de costums que les fan ser una de les celebracions més riques que existeixen a casa nostra. Com a senyal d'aquest fet, cal destacar: les fires, les rifes, el tió, la Missa del Gall, l'àpat familiar, les innocentades i les “llufes”, el raïm de Cap d'Any, l'home dels nassos, la vigília i la diada de Reis, els pessebres casolans i vivents, així com les representacions dels “pastorets”.

Nadal s'ha convertit en una festa sumptuosa on figuren de manera preferent els grans àpats de la diada de Nadal i Sant Esteve, que contenen com a plats tradicionals: l'escudella i carn d'olla, canelons, pollastre o gall d'indi farcit, rostit, xampany, torrons i neules. Aquests dies s'intercanvien regals, mediatitzats per la propaganda, entre familiars i amics, sense esperar el dia de Reis.

1.1.1. LA IMMACULADA



El dia 8 de desembre se celebra la festa de la Immaculada. És tradició constant que els primitius cristians consideraven i veneraven la Verge com a Mare de Déu, pura, plena de gràcia i immaculada. El poble català, els comtes i reis de Catalunya i els escriptors antics han estat devots fervorosos de la Immaculada.

Tenen la Puríssima per patrona el gremis de forners, pastissers, fideuers i adroguers. En moltes botigues tenien la seva imatge en una petita capella, que guarnien amb cintes i flors.

Per la Immaculada s'han celebrat fires, moltes de les quals continuen celebrant-se, com ara les de Camprodon, Gironella, Sanaüja i Àger. També al poble de Sarra, a la Conca de Barberà, se celebra una fira de maquinària agrícola i al Prat de Llobregat, la Fira avícola de raça catalana. Actualment comença la fira de Santa Llúcia a Barcelona: les escales de la catedral s'omplen de parades i hom hi ven figures de pessebre, suro, molsa, estrelles i tot allò que l'aspirant a fer

pessebres pot necessitar.

1.1.2. SANTA LLÚCIA

Santa Llúcia és una verge màrtir cristiana que va viure a Siracusa el segle III. Diu la Llegenda que santa Llúcia era una noia siciliana que s'arrencà els ulls per ofrenar-los a un fadrí que la pretenia. La devoció a la santa va venir d'Itàlia degut al comerç català amb diversos estats italians.

El refrany diu:

*"Santa Llúcia, la Bisbal;
tretze dies per Nadal"*

Es diu la Bisbal perquè el bisbe li féu construir una capella, no perquè fos filla de la Bisbal. Aquests refranys ajudaven a situar les dates més importants del calendari, així es podien saber les festes de memòria sense necessitat de saber llegir.



Tothom qui tingués, o pogués tenir, problemes amb els ulls, tenia aquesta santa per patrona: cecs, modistes, els matalassers, fins els estudiants que creien que llegir i estudiar menjava la vista.



No fa masses anys les nenes anaven a *costura*, allà se'ls ensenyava a fer feines casolanes, mitja i cosir. Aquest dia no anaven a costura i, reunides en colles, voltaven la població cantant per les cases els goigs de santa Llúcia - que són atribuïts al rector de Vallfogona- o una altra cançó. Una nena anava vestida com santa Llúcia: amb túnica blanca, mantell blau i els ulls pintats en una safata.

Aquest dia els nois que estudiaven solien fer festa i tota mena d'entremaliadures. Una d'elles consistia a anar a *cosir velles*, és a dir, cosir les faldilles de les dones que pregaven a l'església agenollades, a la part superior. La dona, en alçar-se, es trobava que ensenyava tota la roba interior.

A Olot es feia un aplec molt important a l'ermita de Santa Llúcia. Allí es recollien unes pedres, que eren fòssils volcànics, anomenades "pedres de Santa Llúcia".

Cançó de Santa Llúcia

Recollida a la Múnia per Roser Rovira el març de 1995. Diu que la cantaven colles de nois i noies.

*Santa Llúcia la Bisbal
tretze dies d'aquí Nadal,
posarem el porc en sal,
la gallina a la pastera
i el gall al corral.
baixaran bous i vaques,
la torreta fa torrons
el vicari diu que els ha tastats
i són salats.
Ai el porc,
ai el brut,
I els morros d'aquest pebrot.
Mestresses, mestresses,
baixeu de dalt
que ens omplireu les cistelles
i ens direu adéu-siau.*





Cantarella de les nenes de Sant Quintí de Mediona recollida per J. Amades.

*Santa Llúcia la bisbal,
tretze dies, tretze dies;
santa Llúcia la bisbal,
tretze dies d'aquí a Nadal:
panses i figues,
nous i olives,
mel i mató:
caritat per nostre Senyor:
caritat, Sant Pere,
caritat sant Pau,
que venim de Roma
que portem corona
de Sant Nicolau;
jutge de pau ,
jutge de pau.*

A Gelida fan escudella popular i a l'Arboç una fira de santa Llúcia



1.1.3. LES FIRES DEL GALL

Per celebrar bé el Nadal calia tenir aviram de tota mena i per això abans de les festes es feien, i es fan encara, una colla de fires. A Vilafranca la pagesia s'aplega a la vila aquest dia i hi fa una exposició de la vianda de la taula nadalenca: galls, galls d'indi, oques, ànecs, conills.

A Barcelona es feien diverses fires de Sant Tomàs, però ja no en queda quasi cap degut a la proliferació de supermercats.



A Vilafranca es fa una cercavila de ploma amb el Tomasot i la Ballarica



1.1.4. EL DIA DE NADAL

La festa de Nadal té una transcendència especial arreu de Catalunya i, a més de les celebracions religioses cristianes, al llarg dels segles s'ha enriquit amb costums procedents de fets agraris, històrics, socials o simbòlics.

La festa de Nadal s'escau en el solstici d'hivern, període en què el sol es fa menys visible i escalfa poc. Tant la vigília de Nadal com el seu pol oposat (Sant Joan) han tingut una gran importància cerimonial.

1.1.4.1. El tió

Segons el folklorista Joan Amades, el tió de Nadal constitueix una supervivència de l'antic culte al foc de la llar i també del culte a l'arbre.



Cada comarca té el seu ritual del tió. Normalment, un tronc d'arbre és deixa a la vora del foc, tapat amb una flassada perquè no es constipi i vagi fort. Un cop arribat Nadal, la mainada el feia cagar, abans de dinar o sortint de Missa del Gall. La cançó varia segons el poble i fins i tot depèn de la família.

1.1.4.2. Les Matines i la Missa del Gall

Les Matines són la primera hora canònica que resen els monjos i monges quan encara és fosc. Les Matines de Nadal es feien abans de la Missa del Gall.

La vigília de Nadal, la gent sortia al carrer proveïda de fanals, panderos i simbombes i, ben mudats, anaven fent gresca fins a la porta de l'església.

Les matines de Nadal

La gent anava als monestirs, convents o parròquies a Matines i Missa del Gall, que eren considerades com una mena



Camí de la missa del gall, segons un dibuix vuit-centista publicat al periòdic *La Lluanera* de Nova York. (Bibl. de P. Pujol.)

d'espectacle: s'anava a admirar les habilitats dels organistes, que entre verset i verset del Salm feien llargues tocadetes amb motius populars. En algunes esglésies, i fins a la catedral, la carassa penjada dessota de l'orgue llançava de tant en tant confits i bramava, movent els ulls, cosa que provocava un aldarull especialment entre la quitxalla, que volien ser tots els primers d'arreglar les laminadures.



A les matines hi havia també el **cant de la Sibila**, que es cantava des del segle XII i que perviu encara a Mallorca. Un escolà vestit de blanc, com un àngel, pujava a la trona amb una espasa a la mà; un cop havia cantat el cant, donava un cop a l'enfilall de neules de tots colors que hi havia penjades per tota l'església. La mainada, que ja ho estava esperant, es llençava adelerada a collir les neules que s'escampaven arreu de l'església.



La Missa del Gall

A les poblacions rurals, els pastors eren els veritables protagonistes de la missa. Vestits amb samarra i una barretina amb llaços, menaven un xai ple de cintes amb les potes i les banyes daurades i una esquella ben grossa. També portaven a l'església coloms i d'altres ocells, que alliberaven mentre anaven cantant nades.

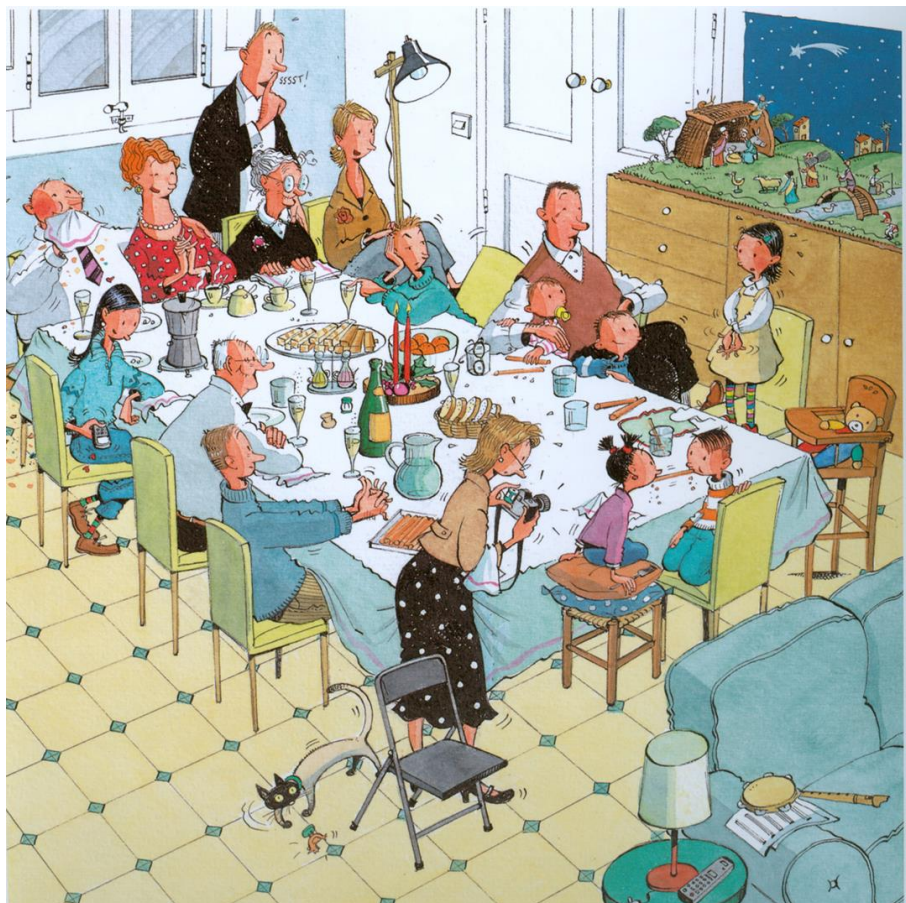
Acabada la missa, les famílies reprenien la festa a casa seva i hi feien el ressopó menjant i bevent.

1.1.4.3. El dinar de Nadal

El menú varia segons les comarques, encara que l'escudella i la carn d'olla són plats típics de molts llocs.

Antigament, a les contrades ramaderes se sacrificava un animal de llana, a les agrícoles, un porc o una au, i a les ciutats, aviram. El costum de menjar gall d'indi és relativament modern.

A les postres no poden faltar les neules i els torrons de Xixona o Alacant, l'origen dels quals és molt llunyà. Hom conta que el rei En Jaume va oferir neules per postres en un convit l'any 1267.



1.1.4.4. El Pessebre



La tradició pessebrista és antiga i força arrelada a Catalunya. Consisteix en una representació plàstica del naixement de Jesús; la imaginació, el suro, la molsa i les figuretes en són els elements necessaris.

L'origen del pessebre és en les representacions litúrgiques de la nit de Nadal; la primera escenificació fou la de St. Francesc d'Assís a Greccio (1223).



Una variant de la tradició pessebrista són els **pessebres vivents**, que dramatitzen el misteri celebrat.

1.1.4.5. Els Pastorets

És una representació on els protagonistes són els pastors que, a l'Edat Mitjana, celebraven durant el Nadal unes representacions populars anomenades pasturades. En aquell temps es representaven dins les esglésies.

Els nostres *Pastorets* presenten diverses seqüències entorn del Nadal. En aquestes escenes, les forces del mal i del bé s'hi disputen el món i l'home.



1.1.5. SANT ESTEVE

L'endemà de Nadal se celebra la festa del primer màrtir, sant Esteve que va morir apedregat, de fet, aquest dia és com un complement del Nadal i té les mateixes característiques familiars, encara que també presenta un aire cultural.

Dites populars

Per Nadal,
qui res no estrena
res no val.

Durarà de Nadal
a Sant Esteve.

Per Nadal
cada ovella a son corral.

Per Nadal un pas de pardal
per Sant Esteve un pas de llebre.



Cançó de fer cagar el tió

Caga tió, tió de Nadal,
posarem el porc en sal,
la gallina a la pastera
i el pollí a dalt del pi;
toca, toca, Valentí.

Així, cagarà el tió;
tió de Nadal,
que caga torrons
i pixa vi blanc.

1.1.6. ELS SANTS INNOCENTS

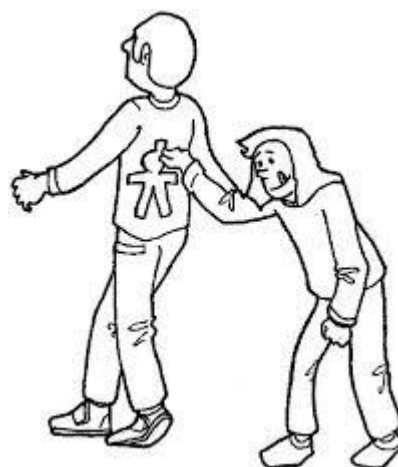


La diada se celebra el dia 28 de desembre. Es commemora la persecució, en temps del rei Herodes, dels infants nats a Betlem i en tot el territori de Judea, com narra l'evangeli de Mateu:

"Quan Herodes s'adonà que els mags s'havien burlat d'ell, s'indignà molt i ordenà que, a Betlem i rodalia, matessin tots els nois menors de dos anys, segons el temps que calculava pel que li havien dit els mags" (Mt 2,13-15)

Aquest caràcter religiós de la festivitat consagrada als sants martiritzats ha estat força oblidat, i el mot *innocent* ha donat lloc al d'*innocentada*, sinònim de facècia o trapelleria.

Aquest dia, especialment el matí, la gent es diverteix amb bromes, humorades còmiques i enganys. Els infants rebien l'engany dels grans, com ara fer-los anar a cercar els motlles de fer neules o altres objectes, i els feien fer una llarga caminada amb un sac amb un pes a dins. Els nens es venjaven dels grans amb una enganyifa pròpia del dia: les **llufes**. Per a ells, avui era possible anar pels carrers i "plantar la llufa", és a dir, penjar un ninot de paper, draps o fulles de cols a l'esquena dels transeünts. Avui els mitjans de comunicació de masses donen alguna notícia falsa com si fos real.



Els Sants Innocents. Vaillets que pengen la llufa.

Imatgeria popular.

1.1.7. SANT SILVESTRE

31 de desembre, nit de les bruixes. Tradicionalment, les bruixes surten a cavall de llurs escombres les nits del dissabte, però la concentració bruixística més gran s'escau la Nit de Sant Silvestre.

Un conte de nens explica que les bruixes, untades amb l'ungüent de la mare Celestina, s'enfilen xemeneia amunt i se'n van cap al Pedraforca a ballar i a participar en una gran festa. També celebren la seva festa aquesta nit totes les bruixes de l'alt Pallars, les de l'Aran, les del Pla de Bages i les d'Altafulla.

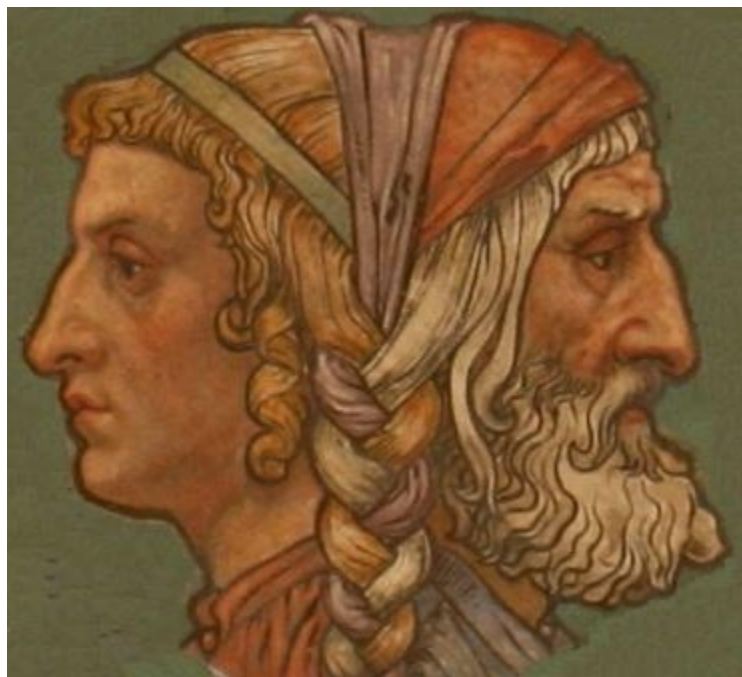


En aquest dia també està fonamentada la llegenda de **l'home dels nassos**. Hom diu a la mainada que aquest personatge fantàstic i monstruós es passeja pel carrer amb tants nassos com dies té l'any; ara bé, com que és el darrer dia, el personatge al·ludit té un sol nas i per tant pot ser qualsevol. L'home dels nassos sembla ser la degeneració d'un personatge mític que tractava de simbolitzar l'any, element que havia estat representat per un arbre, **l'arbre dels nassos**. Hi ha qui fixa el seu origen en la figura de Janus, el déu porter de les dues cares, una mira cap endavant i l'altra cap endarrere, o sigui, amb els ulls clavats en l'any que se'n va i el que ve.



1.1.8. CAP D'ANY

La vetlla de Cap D'Any, cada vagada més celebrada, sembla ser costum recent i d'origen forà. A l'actualitat, ham hi acostuma a menjar grans de raïm o d'altres fruites petites mentre les campanes toquen les dotze de la nit. Es diu que si hom comença l'any menjant llatinadures, ens acompanyarà la bona sort tot l'any.



L'entrada d'any és una de les festes més universals. L'origen d'aquesta diada de Cap d'Any o Ninou (nom derivat del llatí *annum novum*) sembla ser druídic i romà.

Antigament, els romans tenien com a principi d'any el primer dia del mes de març i el celebraven amb intercanvi d'obsequis. El 714aC es va establir de començar-lo el primer dia de gener, dedicat al déu Janus, divinitat a la qual s'atribuïa la facultat de conèixer el passat i de preveure el futur.

Els primers cristians establiren el començament de l'any per l'Encarnació, el dia 25 de març. Pere I

el Cerimoniós va fer començar l'any amb Nadal amb la intenció d'honorar més, però es va anar considerant cap d'any l'1 de gener.

El dinar de Cap d'Any també és molt solemne. Antigament es reunia tota la família amb l'avi, fills i nets a la casa pairal. Presidien la taula el més vell i el net més petit com a símbol de l'any que se'n va i el que comença. Es menjava per postres neules i raïm.

Per Ninou i altres festes nadalenques sortia un personatge molt popular en diverses contrades: **l'abat dels boig**. Aquestes eren unes festes semblant a les *Saturnalia*

romanes. Un dels seus actes extravagants era la **missa del ase**, que feia referència a l'ase que conduí la Sagrada Família a Egipte.

DITES POPULARS

Per Sant Silvestre
totes les bruixes van en destre.
Sant Silvestre agarra les bruixes del cabestre.

Menjar raïms per cap d'any
porta diners tot l'any.

Any de bé sia
el començat est dia.
Any nou, vida nova.

1.1.9. ELS REIS



L'Epifania o Reis d'Orient són dues formes d'anomenar aquesta diada que indiquen el seu caire popular-cristià.

Al calendari litúrgic, el 6 de gener recorda la Epifania, és a dir, la Presentació de Jesús al món dels homes com a veritable Déu.

Segons la tradició, els tres Reis d'Orient van restar tan joiosos d'haver pogut adorar a l'infant Jesús que, de retorn a llurs països, van repartir entre la gent que va trobar pel camí tot allò que portaven. El poble en memòria d'aquells tres Reis, ha dedicat la diada a la infantesa, ja que,

semblant a totes les festes del cicle nadalenc, la família i l'obsequi en són els trets característics. Els nens prèviament escriuen una carta al Reis completar la informació i fer la llista de les joguines.

La **cavalcada** és el gran esdeveniment de la jornada, quan els reis i llurs patges entren a les viles carregats amb múltiples regals. En alguns llocs, la gent que integrava la comitiva per anar a rebre els reis duia fanalets, reminiscència clara d'una antiga significació: les llumetes representen les ànimes que fan via cap el cel. Esmenten també que, en aquesta època, se celebraven les *Saturnalia* romanes, una festa de les quals era la de les ànimes; anaven pel camp llargues corrues de persones, portadores de llumetes i simbolitzant una processó d'ànimes.

En anar a dormir, els infants deixen al balcó les sabates i a pagès hi afegeixen palla, aigua i garrofes pel bestiar. Els presents dels reis han evolucionat molt. Abans, als nois els portaven una pilota o una baldufa i a les noies una nina de cartró (una pepa) o la fireta i un tros de carbó, signe de la feina que tenien prop de la mare.

